

15 Drie grafheuvels aan de Zeelandseweg in Nistelrode – een waardestellend en inventariserend omgevingsonderzoek van een archeologisch monument

Richard Jansen, Cristian van der Linde en Arjan Louwen

15.1 Inleiding

Het grafveld op de Slabroekse Heide is niet het enige laatprehistorische en/of inheems-Romeinse relict op de Maashorst. Verspreid door het gebied liggen meerdere grafvelden en/of grafheuvelgroepen. Ten oosten van Nistelrode (gem. Bernheze) en ruim 500 m ten noorden van het grafveld Slabroekse Heide ligt bijvoorbeeld een viertal grafheuvels (afb. 15.1). De heuvels liggen in een lineair verband, op de zuidelijke flank van een droogdal, min of meer parallel aan het dal. Van de wettelijk beschermde heuvels is nauwelijks meer bekend dan dat het grafheuvels betreffen uit de periode laat-neolithicum – ijzertijd.

Afbeelding 15.1 Het wettelijk beschermd rijksmonument Zeelandseweg (Nistelrode, gemeente Bernheze) ligt ruim 500 m ten noorden van het urnenveld Slabroekse Heide. Het monument meet 5666 m² (het bovenste rode kader). Het onderzoeksgebied betreft het perceel waarin het monument is gelegen en meet circa 1 ha (R. Jansen)

De grafheuvels zijn relatief recentelijk 'ontdekt'. In 1974 worden de heuvels voor het eerst beschreven door G. Beex, toenmalig provinciaal archeoloog. De tekst op een zogenaamd CAA-fiche luidt:¹ *'Nistelrode, 45^E, 169.350/413.150, Melder/Vinder: A.L. Ceelen, Rijksweg 136, Heesch d.d. 18-9-1974. Vondst: 4 grafheuvels uit de Bronstijd. Determinatie/Veldcontrole door: G. Beex d.d. 18-9-1974. Veldnaam: N.O. van De Mortel. Bodemgebruik: dennebos. Een der heuvels is voor bijna de helft geëgaliseerd door aanleg van brandgang. Literatuur: geen'*. Bij het fiche is een archeologisch overzicht der gemeente Nistelrode bijgevoegd waarin gesproken wordt over de vondst van minstens vier uit pluggen opgebouwde grafheuvels. Helaas wordt niet vermeld hoe men tot de conclusie van pluggenopbouw is gekomen.² Bij een visuele inspectie in 2003 stelde men vast dat ('omgevallen') bomen, ondergroei en een 'houtwal' bestaande uit gestapelde boomstammen en takken het monument grotendeels aan het zicht onttrokken. Mogelijk zijn de bomen tijdens een storm omgewaaid maar het is ook denkbaar dat dit te maken heeft met 'bosvorming' om meer biodiversiteit te creëren (Van Rooijen en Theunissen 2003).

De meest zichtbare heuvel 1 heeft een diameter van circa 12 m en een geschatte hoogte van 1,5 tot 2 m. Heuvel 2 heeft een diameter van ruwweg 8 m. In een kleine, ondiepe depressie in de heuvel was een pluggenstructuur zichtbaar. Heuvel 3 is in omvang vergelijkbaar met heuvel 1 maar hier is de noordelijke helft van de heuvel verdwenen als gevolg van de aanleg van een brandgang. Het heuvelrestant is nog circa 1 m hoog. De heuvel is onderzocht met een Edelmanboor. Tot circa 1 m onder maaiveld werd een donkergrijze ophoging vastgesteld, met daaronder donkergeel tot lichtgeel zand met kleine kiezels erin. Heuvel 4 ten slotte komt in omvang overheen met heuvel 2. De heuvel is moeilijk herkenbaar door de minimale verhoging (Van Rooijen en Theunissen 2003)(afb. 15.2).

Afbeelding 15.2 Overzicht van de grafheuvels aan de Zeelandseweg voorafgaand aan het onderzoek. De heuvels zijn van oost naar west genummerd als heuvel 1 t/m 4 conform het inspectierapport uit 2003. De stippellijn markeert het archeologisch monument 45.827 (RCE)

In het algemeen verkeren de heuvels in slechte staat. Ze zijn, inclusief de directe omgeving, in meer of mindere mate aangetast door (pre)industriële bosbouw, huidige boomwortelgroei en (dierlijke) graafactiviteiten. De onderzoekers concluderen dat de heuvels zo goed als 'onzichtbaar' in het bos liggen, niet of nauwelijks worden onderhouden, geen directe bescherming genieten en volledig onbekend zijn voor de bezoekers van het natuurgebied de Maashorst (Van Rooijen en Theunissen 2003). Deze vaststellingen vormden de aanleiding voor het onderzoek aan de Zeelandseweg.

¹ CAA is het Centraal Archeologisch Archief dat is opgegaan in Archis (II), de nationale archeologische databank.

² Archis II waarnemingsnummer 36059, documentatie uit CAA.

15.2 Aanleiding voor het onderzoek Zeelandseweg - waardestellend en inventariserend omgevingsonderzoek

Het natuurgebied de Maashorst, een van de grootste natuurgebieden van Noord-Brabant, is recreatief en toeristisch sterk in ontwikkeling. Daarbij tracht men ook de cultuurhistorische relictten, zover nodig, op te waarderen en (beter) te ontsluiten. Dat behelst ondermeer het beschermen en ontsluiten van de vele grafheuvels en grafheuvelgroepen op de Maashorst. Binnen dat kader is het onderzoek van de grafheuvels aan de Zeelandseweg uitgevoerd. Het maakte deel uit van het provinciaal en Europees gesubsidieerde onderzoeks- en inrichtingsproject '*Verleden van een bewogen landschap*' waarbij het bewogen landschap verwijst naar het tektonische karakter van het gebied (Jansen e.a. 2011). Het onderzoek van de heuvels aan de Zeelandseweg betrof dus een waardestellend en inventariserend omgevingsonderzoek op basis waarvan 1) de heuvels worden ontsloten en 2) beheer- en houdsmaatregelen worden vastgesteld en uitgevoerd (tab. 15.1).

Administratieve gegevens Nistelrode-Zeelandseweg

Datum uitvoering veldwerk:	Augustus-september 2010
Opdrachtgever:	Stuurgroep De Maashorst / Gemeente Oss Staatsbosbeheer
Uitvoerder:	Faculteit der Archeologie Universiteit Leiden
Bevoegd gezag:	RCE
Rijksmonumentnummer:	(ODB-nr.) 45827
AMK-nummer:	1035
ARCHIS-waarnemingsnr:	36059
Locatie onderzoeksgebied:	Gemeente: Bernheze Plaats: Nistelrode Toponiem: Zeelandseweg
Coördinaten onderzoeksgebied:	169.350 / 413.150

Tabel 15.1 De administratieve gegevens van (het onderzoek van) de grafheuvels in Nistelrode aan de Zeelandseweg

15.3 Doel- en vraagstellingen onderzoek

Het doel van het onderzoek van de grafheuvels aan de Zeelandseweg was drieledig waarbij monumentenzorg, wetenschap en publieksbereik hand in hand gingen. De hoofddoelstelling was een inhoudelijke en kwaliteitsbepaling van de archeologische waarden in het onderzoeksgebied om deze in de toekomst goed en duurzaam te kunnen beheren en beter te ontsluiten. Het archeologisch onderzoek was één van de middelen om dat doel te bereiken en had de volgende vier doelstellingen:³

1. *In kaart brengen van het landschap waarin de grafheuvels liggen;*
2. *Een datering van de grafheuvelgroep;*
3. *Een verkenning van het terrein tussen- en rond de grafheuvels van de Zeelandseweg;*
4. *Een waardering van met name het niet zichtbare deel van het beschermde monument.*

Doelstelling 1 Het landschap

³ Zie ook het Programma van Eisen, Jansen e.a. 2010.

Grafheuvels liggen op zeer specifieke plekken in het landschap. Dat geldt ook voor de grafheuvels aan de Zeelandseweg. Als eerste is dan ook aandacht besteed aan de ligging van de grafheuvelgroep in het fysieke landschap inclusief een vergelijking met de nabijgelegen heuvels te Oss-Vorstengraf, -Zevenbergen, Vorssel en Slabroekse Heide.

Daarnaast vormt pollenonderzoek een belangrijke bouwsteen voor landschapsonderzoek. Onderzoek van pollen geeft inzicht in het lokale landschap ten tijde van de oprichting van de heuvels. Dit is wel afhankelijk van de beschikbaarheid van pollenmonsters uit goede en gedateerde lagen/sporen.

De belangrijkste onderzoeksvragen gerelateerd aan het lokale landschap waren:

1. *In welke landschappelijke setting lagen de grafheuvels, en hoe lagen ze ten opzichte van het nabijgelegen grafveld Slabroekse Heide?*
2. *Wat is de aard, type, eigenschappen, mate van intactheid en de opbouw van de bodem in de omgeving van de grafheuvels? Is de omgeving van de grafheuvels geschikt om te wonen tijdens de prehistorie?*

Doelstelling 2 Datering van de grafheuvels

Vanwege het feit dat de heuvels aan de Zeelandseweg niet eerder zijn onderzocht ontbreekt een goede datering van de grafheuvelgroep. De huidige datering omvat de periode laat-neolithicum – ijzertijd, de fase in de late prehistorie waarin grafheuvels worden opgericht. Naast sporen en daarmee samenhangende vondsten uit het omgevingsonderzoek was voor een datering van de heuvels met name het onderzoek van het al bestaande profiel van heuvel 3 van belang.

De belangrijkste onderzoeksvragen gerelateerd aan het onderzoek van heuvel 3 waren:

1. *Wat is de aard en omvang van heuvel 3? Wanneer is deze opgeworpen?*
2. *Hoeveel verschillende heuvelperioden zijn er te onderscheiden, en uit welke periode dateren deze? Wat is de aard van het heuvelmateriaal? Is er een randstructuur te onderscheiden, en wat is de vorm daarvan?*
3. *Wat is de ruimtelijke verspreiding, ouderdom en aard van eventuele sporen en vondsten onder en rondom de grafheuvel en in het heuvellichaam? Is er een centraal graf?*

Doelstelling 3 Omgeving van de grafheuvels

Grafheuvels trekken al eeuwen de aandacht. Nieuwsgierig naar de inhoud 'groeven' geestelijken, notabelen en 'schatgravers' in de 18e en 19e eeuw vele heuvels op. Daarnaast zijn tientallen heuvels onderzocht door archeologen, met name in de eerste helft van de 20e eeuw. Hoewel de beweegredenen achter de opgravingen verschilden, hadden ze gemeen dat ze vrijwel altijd op de heuvels zelf waren gericht. De omgeving van grafheuvels bleef vaak ongemoeid. Recent onderzoek in onder meer Oss-Zevenbergen (Fokkens e.a. 2009; Fontijn e.a. 2013) en Apeldoorn (Fontijn e.a. 2011) wijst echter uit dat de directe omgeving van grafheuvels een belangrijke rol speelde in het begravingslandschap en/of -ritueel. Behalve voor het beheer en behoud van de grafheuvels is het dus ook van wetenschappelijk belang een goed beeld te krijgen van de directe omgeving waar de heuvels van de Zeelandseweg zich in bevinden (afb. 15.3).

De belangrijkste onderzoeksvragen gerelateerd aan de omgeving van grafheuvels waren:

1. *Komen archeologische sporen voor in de directe omgeving van de zichtbare heuvels en zo ja, wat is aard en ouderdom, de ruimtelijke spreiding en de fysieke kwaliteit daarvan?*
2. *Hoe relateren deze sporen aan de heuvels en zo ja, hoe zijn deze te interpreteren?*
3. *Indien graven worden aangetroffen: welke begravingspraktijken zijn uitgevoerd? Wat voor type grafgiften hebben de overledenen in het graf meegekregen?*
4. *Wat is de aard en omvang van de heuvels 1, 2 en 4? Indien mogelijk: wanneer zijn deze opgeworpen? Wat resteert er van de heuvellichamen?*

Afbeelding 15.3 Het omgevingsonderzoek van de grafheuvels is uitgevoerd door middel van een aantal proefsleuven. De sleuven zijn machinaal aangelegd, onder begeleiding van een metaaldetector. Vervolgens is het vlak handmatig schoongemaakt en gedocumenteerd (C. van der Linde)

Doelstelling 4 Waardering en bescherming

Het terrein waarop de vier heuvels van de Zeelandseweg liggen heeft een beschermde status op basis van een zeer hoge archeologische waarde. Het is echter nauwelijks bekend *wat* er wordt beschermd. Op basis van het omgevingsonderzoek wordt tevens een beter inzicht worden gekregen in de niet zichtbare archeologie en hoe het beheer daarvan in de toekomst het beste kan geschieden.

De belangrijkste onderzoeksvragen gerelateerd aan de AMZ:

1. *Wat wordt er tussen de zichtbare grafheuvels wettelijk beschermd, en hoe moeten we dat doen? Moet er meer van de omgeving aan het monument worden toegevoegd?*
2. *Voor de waardering van de omgeving van het monument is ook de fysieke kwaliteit van de bodem van belang. In hoeverre is de bodemopbouw intact, ook in verhouding tot de kwaliteit van de archeologische waarden? Wat is de invloed geweest van het graven van de rabatten?*
3. *Hoe verhoudt de omvang van het monument zich tot de werkelijke spreiding van de prehistorische sporen. Hoe ver liggen er prehistorische sporen buiten de grafheuvels? Is er sprake van meer grafheuvels?*
4. *Welke adviezen of aanbevelingen zijn er te geven of te doen ten aanzien van het duurzaam beheer en behoud en de ontsluiting van de heuvels en het omliggende terrein?*

15.4 Algemene methodiek van het onderzoek

Het archeologisch onderzoek richtte zich dus enerzijds op de omgeving tussen en rondom de zichtbare heuvellichamen, anderzijds op het al aanwezige profiel van de verstoorde heuvel 3. Uiteindelijk is het onderzoek in vier fasen uitgevoerd:

Fase 1: het uitzetten van het meetsysteem

Als eerste zijn rondom het onderzoeksgebied een aantal grondslagpunten uitgezet en ingemeten. Vanwege de ligging in een bebost gebied zijn de punten op de rondom liggende wegen/bospaden aangebracht.

Fase 2: het verwijderen van opslag en bomen

Voor aanvang van de werkzaamheden zijn de grafheuvels en hun omgeving ontdaan van bomen en begroeiing. Uiteraard zijn de heuvellichamen daarbij ontzien, de bomen zijn op archeologievriendelijke wijze afgezaagd (afb. 15.4). In de bredere omgeving zijn, vanwege de dichte begroeiing, ook op de beoogde locaties voor de proefsleuven bomen en stuikgewas verwijderd.

Afbeelding 15.4 Met een speciale machine zijn de bomen op de grafheuvels op afstand en geleid verwijderd. Dat was noodzakelijk omdat de machine niet op de heuvellichamen mocht komen (A. Louwen)

Fase 3: een beperkt gravend onderzoek van een (verstoorde) grafheuvel

Heuvel 3 wordt doorsneden door een brandgang waardoor de noordelijke helft van de heuvel is verdwenen. Het daardoor ontstane profiel is handmatig afgestoken, onder begeleiding van een metaaldetector. Het profiel is geïnterpreteerd, gedocumenteerd en bemonsterd. Voor het profiel is machinaal put 1 aangelegd, tot buiten de gereconstrueerde heuvelvoet. De aanleg is begeleid met een metaaldetector. De beide vlakken zijn handmatig opgeschoond, geïnterpreteerd en gefotografeerd en getekend (afb. 15.5).

Afbeelding 15.5 De werkzaamheden in werkput 1 in beeld: 1) machinale aanleg van het vlak onder begeleiding van een metaaldetector en archeoloog (fotograaf), 2) inmeten van de put, sporen en vlak en 3) handmatig opschonen van het profiel (C. van der Linde)

Fase 4: een onderzoek van de omgeving

De bedoeling was de omgeving rondom de heuvels door middel van smalle sleuven te onderzoeken. Van het beoogde puttenplan is slechts een deel uitgevoerd, mede op basis van voortschrijdend inzicht in het veld. Vanwege de vele fysieke belemmeringen in het terrein, onder andere in de vorm van wortels, de tijdsbeperking en het feit dat de sporendichtheid in de aangelegde sleuven minimaal bleek zijn er minder sleuven aangelegd (afb. 15.6). Afbeelding 15.6 Beoogde puttenplan van het waardstellend en inventariserend archeologisch onderzoek aan de Zeelandseweg 2010 (J. van Donkersgoed/R. Jansen)

Uiteindelijk zijn een werkput (nr. 1) en zeven sleuven aangelegd (nrs. 2-8) (tab. 15.2). In totaal betreft het 1026,5 m² proefsleuf (afb. 15.7). Op een perceel van bijna 1 ha is dat een verkenning van ruim 10%.

Nummer	Lengte in m	Breedte in m	Oppervlak in m²
1	18	7	136
2	43	4	172
3	53	3	159
4	40	3	120
5	21	3	63
6	37	4	148
7	7	0,5	3,5
8	75	3	225
<i>Totaal proefsleuven</i>			<i>1026,5</i>

Tabel 15.2 Overzicht van de sleuven.

Afbeelding 15.7 Uitgevoerd puttenplan van het archeologisch onderzoek aan de Zeelandseweg inclusief de opgraving Slabroekse Heide (J. van Donkersgoed)

De sleuven zijn machinaal aangelegd met een gladde bak en intensief begeleid met metaaldetectie. De sleuven zijn circa 3 m breed, in een enkel geval 4 m. Het vlak, er is telkens steeds één vlak aangelegd, is handmatig opgeschaafd, getekend, geïnterpreteerd en gefotografeerd. De archeologische sporen bevonden zich direct onder het maaiveld.

15.5 Resultaten

15.5.1 Het fysieke landschap

Geomorfologisch ligt het onderzoeksgebied aan de Zeelandseweg op het licht geaccidenteerde Peel Blok dat in het westen wordt begrensd door de Peelrandbreuk. Het gebied de Maashorst vormt het noordelijke deel van het Peel Blok, een plateau dat door tektonische verschijnselen tot op de dag van vandaag stijgt. Het wordt in het westen begrensd door de Peelrandbreuk en de Roerdalslenk dat ten opzichte van het Peel Blok daalt.

De heuvels liggen op de noordelijke flank van een oost-west georiënteerde rug die ten noorden en zuiden wordt begrensd door brede droog- of solifluctiedalen. Dergelijke dalen liggen aan de gehele west- en noordrand van het Peel Blok (afb. 15.8). Direct ten noorden van de heuvels ligt een ondiep dal waarin tegenwoordig de Gro(o)te Wetering stroomt, een grotendeels gegraven waterloop. Oorspronkelijk lag hier een beek die op de Maashorst haar brongebied had en richting het westen stroomde, door het huidige centrum van Nistelrode. Afbeelding 15.8 Geomorfologische kaart van de Maashorst. Het rode kader geeft de locatie aan van het onderzoeksgebied Zeelandseweg (uit Van der Laan e.a. 2011)

De bodem in het onderzoeksgebied bestaat uit grindhoudende, grofkorrelige zanden. Deze zijn aangetroffen in alle putten. In het grove zand hebben zich in het algemeen podzolen gevormd. Van de podzolprofielen resteerde in de meeste geval nog slechts de B/(C)-horizont, een direct gevolg van de ontginning van het gebied. De huidige grondwatertrap VII houdt in dat we te maken hebben met zeer droge gronden.

15.5.2 Conservering van de vindplaats

Na het rooien van het bos werden met name de heuvels 1 en 3 duidelijk zichtbaar. Heuvel 4 is laag, maar lijkt wel degelijk een grafheuvel. Heuvel 2 is echter hoogst dubieus; hier is nauwelijks een verhoging zichtbaar (afb. 15.9). De minimale ophoging lijkt eerder het gevolg van het rooien van het bos rondom de heuvel. In de direct omgeving zijn meer van dergelijke verhogingen zichtbaar.

Afbeelding 15.9 De heuvels van de Zeelandseweg voorafgaand aan het onderzoek, voor (boven) en na (onder) het verwijderen van de begroeiing (A. Manders)

De algemene verwachting voor wat betreft de zichtbaarheid van grondsporen was op basis van de aanwezigheid van grof, grindhoudend rivierzand en eerder onderzoek in de regio gemiddeld. Uiteindelijk bleek het vlak nog redelijk tot goed lees- en interpreteerbaar ondanks wortels en andere verstoringen. Er was nauwelijks sprake van verploeging, een direct gevolg van de late ontginning van het gebied.

15.5.3 Structuren en sporen

Op basis van een vergelijkbaar omgevingsonderzoek van grafheuvels te Oss-Zevenbergen (circa 3 km ten noordwesten van Zeelandseweg) werden paalsporen, configuraties van paalsporen in de vorm van palenrijen, vier- of zespalige structuren en vlakgraven verwacht. Bij heuvel 3 was een randstructuur te verwachten; een (kring)greppel en/of een of meerdere palenkransen.

In het algemeen worden de sleuven gekenmerkt door grote aantallen verstoringen. Daarnaast zijn in verschillende sleuven (mogelijke) paalsporen en/of (paal)kuilen gevonden (afb. 15.10). In het onderstaande worden de resultaten per werkput/proefsleuf besproken. In de conclusie komen de resultaten samen waarbij ook gerefereerd wordt aan de eerder genoemde onderzoeksdoelstellingen en -vragen.

Afbeelding 15.10 Allesporenkaart van het (omgevings)onderzoek van de grafheuvels aan de Zeelandseweg (J. van Donkersgoed/R. Jansen)

Werkput 1 – vlak 1 en 2

Put 1 ligt aan de voet van het profiel van grafheuvel 3. Het vlak meet circa 18 bij 7 m en ligt west-oost georiënteerd. Na het weghalen van de verharde toplaag van de brandgang is één afgezaagde boom, dicht vóór het profiel, machinaal verwijderd. In het eerste vlak zijn vooral verstoringen zichtbaar die samenhangen met de aanleg en het gebruik van de brandgang. Het grootste deel van de put was sterk uitgedroogd en delen zijn verploegd. In het oostelijke uiteinde van de put gaat het verlegde van een rabatgreppel over in een zone met spitsporen. In de spitsporen, die sterk op kleine plaggen lijken, zijn delen van podzol-horizonten zichtbaar (afb. 15.11).

Afbeelding 15.11 Vlak 1 en 2 van werkput 1 (R. Jansen)

In het zuidoosten en midden van de put ligt een zone met humeus zand waarin een dunne B-horizont met 'rijksdaalderstructuur' bewaard is gebleven. Hier liggen enkele mogelijke paalsporen (S1-9), waarvan de meeste sterk gepodzoleerd zijn (afb. 15.12). Op basis van de locatie werd vermoed dat dit mogelijk sporen waren van (een deel van) een randstructuur? Om dit beter te onderzoeken is een tweede vlak aangelegd. Ook dit wordt overheerst door 'verstoringen'. Naast een drietal nieuwe sporen (S10-12) waren de meeste paalsporen uit vlak 1 ook zichtbaar in vlak 2.

Vrijwel alle sporen zijn gecoupeerd, met uitzondering van S10. De doorsneden van de sporen zijn lastig te interpreteren. De bovenste vulling bestaat steeds uit een zwart-donkerbruine, veelal homogene vulling die vaag begrensd is. Daaromheen tekenen zich lichtere podzoleringszones af (afb. 15.13).

Afbeelding 15.12 Paalsporen in werkput 1 aan de voet van heuvel 3 (C. van der Linde)

Uiteindelijk is geconcludeerd dat de sporen van recentere datum zijn. Door het ontbreken van vondstmateriaal en enig verband tussen de sporen is niet vast te stellen uit welke periode de sporen dateren en wat hun functie is geweest. Er is in ieder geval geen sprake van een palenkrans rond heuvel 3. Teveel sporen ontbreken daarvoor, de wel aanwezige sporen conformeren zich niet aan de contouren van de heuvel en het uiterlijk van de sporen doet een recente(re) datering vermoeden.

Afbeelding 15.13 Coupes van de sporen S1-12, uitgezonderd S4 en S10, in werkput 1, vlak 1 en 2 (Faculteit der Archeologie)

Werkput 1 – profiel heuvel 3

Doordat bij de aanleg van de brandgang ongeveer de helft van heuvel 3 is vergraven doorsnijdt het profiel min of meer het centrum van de heuvel. Het eerste dat opvalt is een aantal rabatgreppels die het heuvellichaam doorsnijden. De greppels liggen op een onderlinge afstand van 5-6 m. Blijkbaar vormde de aanwezigheid van de heuvel geen belemmering voor de aanleg van rabatten. Waarschijnlijk is de oorspronkelijke hoogte van de heuvel ook niet

veel meer geweest dan de huidige 80 cm. Op basis van het profiel bedraagt de maximale diameter van de heuvel circa 9-10 m.

In het heuvelprofiel is het restant van een antropogeen heuvellichaam zichtbaar dat een dunne, waarschijnlijk relatief jonge, humuspodzolbodem afdekt (afb. 15.14). De E-horizont ziet er veelal vuilig uit, de B-horizont is vrij zwak ontwikkeld, de A-horizont is deels afgetopt. In het centrale deel van de heuvel is een forse verstoring aanwezig van circa 3 m breed. De verstoring is tot in de C-horizont gegraven en opgevuld met vergraven heuvellichaam. Onderin de verstoring zijn nog enkele schopsteken te zien. Bovenop het podzolprofiel zijn aan beide kanten van de verstoring enkele schuingestapelde plaggen zichtbaar. De plaggen zijn moeilijk herkenbaar en daardoor ook niet op te meten. Het dakpansgewijs stapelen van plaggen is eerder ook in grafheuvels op Slabroekse Heide, Oss-Zevenbergen en -Vorstengraf vastgesteld en wijst op een zorgvuldige opbouw van de heuvel (Van Wijk en Jansen 2007; Fontijn e.a. 2013; Jansen en Fokkens 2007).

Afbeelding 15.14 Profiel van heuvel 3, foto gecombineerd met tekening. Wat opvalt is de grote verstoring in het centrum en de weinige plaggen die nog zichtbaar zijn in het heuvellichaam (J. van Donkersgoed)

Proefsleuf 2

Proefsleuf 2 is 43 m lang. De sleuf ligt ten westen van werkput 1 en volgt het verloop van de brandgang. De westelijke 20 m, aansluitend aan werkput 1, wordt gekenmerkt door plaggenzones en boomkluiten. Daarnaast zijn zones B-horizont zichtbaar in de (B)/C-ondergrond (S5060). Tussen 20 en 29 m is een klein cluster mogelijke paalsporen en -kuilen aangesneden (S1-8) en een grotere 'kuil' (S9). In het resterende deel van de sleuf tekenen zich enkel weer verstoringen af.

Twee sporen zijn gecoupeerd (S2; S3). In beide gevallen laat de coupe een relatief diepe paalkuil zien – circa 40 cm – waarin een mogelijk paalspoor zich aftekent in de vorm van een sterke ijzerinspoeling (afb. 15.15). Een ruimtelijk verband tussen de sporen ontbreekt. Ook functie en ouderdom van de sporen zijn niet vast te stellen. Er is in ieder geval geen enkele aanwijzing voor een laatprehistorische datering en/of een verband c.q. gelijktijdigheid met de grafheuvels.

Afbeelding 15.15 Coupe van spoor S3, put 2 (Faculteit der Archeologie)

Proefsleuf 3

Deze 53 m lange, min of meer noordwest-zuidoost georiënteerde proefsleuf bevat enkel recente sporen en verstoringen, respectievelijk zoden- en/of plaggenzones en boomkluiten. De B/C-horizont wordt gekenmerkt door grindconcentraties.

Proefsleuf 4

Ook deze proefsleuf, parallel aan put 3 en 40 m lang, bevat verstoringen in de vorm van 'kuilen' van boomkluiten. Daarnaast liggen hier drie rabatgreppels. De circa 75 cm brede greppels hebben een noord-zuid oriëntatie en liggen gemiddeld op 5-6 m afstand van elkaar (afb. 15.16). De greppels zijn niet gecoupeerd. Dat werd niet zinvol geacht omdat de functie bekend was en de greppels geen vondstmateriaal bevatten. Bovendien was de doorsnede van een aantal rabatgreppels zichtbaar in het profiel van heuvel 3. Hier zijn de komvormige greppels circa 20-30 cm diep.

Afbeelding 15.16 Overzicht van het systeem van rabatgreppels en de (gelijktijdige?) palenrij in put 8 op basis van greppels in de verschillende sleuven en in het profiel van heuvel 3 (J. van Donkersgoed/R. Jansen)

Proefsleuf 5

De ruim twintig m korte proefsleuf wordt in de lengte doorsneden door een rabatgreppel. Andere sporen zijn niet aangetroffen. De B/C-horizont wordt ook hier gekenmerkt door grindconcentraties.

Proefsleuf 6

Ook proefsleuf 6 bevat een rabatgreppel, naast enkele boomkluitverstoringen. In het noordelijke deel kwamen drie mogelijke sporen aan het licht (S1-3). Spoor 1 is gecoupeerd en bleek een circa 15 cm diepe paalkuil (afb. 15.17). Vondsten ontbreken in de sporen. Ook is er geen sprake van een ruimtelijke associatie, in ieder geval niet herkenbaar. Op basis van de

scherpe begrenzing van de sporen gaan we uit van een recente(re) datering. Een relatie van de sporen met de grafheuvels wordt dan ook vrijwel uitgesloten. Daar is in ieder geval geen enkele aanwijzing voor.

Afbeelding 15.17 Coupe van spoor S1, put 6 (Faculteit der Archeologie)

Proefsleuf 7 – profiel heuvel 2

Deze smalle proefsleuf bestaat uit het afgestoken noord-zuid profiel van de vermoede grafheuvel 2. Voorafgaand aan het onderzoek werd al getwijfeld of dit daadwerkelijk een grafheuvel was. Het huidige onderzoek heeft die twijfels niet weg kunnen nemen. In het profiel is een duidelijke, relatief jonge humuspodzolbodem te zien. De A-, E-, B- en C-horizont tekenen zich duidelijk af. Bovenop het podzolprofiel, maar deels ook door het podzolprofiel heen gegraven ligt een dikke laag met 'zoden' (afb. 15.18). Zeer waarschijnlijk is hier sprake van een rabat.⁴

Afbeelding 15.18 Profiel van 'vermoedelijke' heuvel 2 (R. Jansen)

Proefsleuf 8

Put 8 is een proefsleuf in het oostelijke verlengde van put 1. Ook hier werd de aanleg en met name de leesbaarheid sterk beïnvloed door de uitdroging van de bodem. Het vlak bevatte veel (kleine) verstoringen. Daarnaast kwam een rij paalsporen tevoorschijn. De zeven sporen liggen over de lengte van de sleuf en hebben zodoende een noordoost-zuidwest oriëntatie (S1-7). De sporen liggen op regelmatige afstand van elkaar, gemiddeld op 8-9 m. Twee sporen zijn gecoupeerd (S1 en 3) (afb. 15.19). Beiden doorsnijden de podzolbodem. De gelaagde vulling van de kuilen lijkt sterk op die van de rabatgreppels. De paalkuilen dateren zeer waarschijnlijk uit dezelfde periode, zonder dat we de functie kunnen achterhalen (zie figuur 15.16).

Afbeelding 15.19 Coupes van sporen S1 en S3, put 8 (J. van Donkersgoed)

15.5.4 Vondstmateriaal

Gedurende het onderzoek is geen enkele vondst gedaan. Zowel bij de aanleg van de proefsleuven en de werkput, de aanleg van de profielen als het couperen van een selectie van de sporen zijn geen vondsten geborgen.

15.6 Conclusie – een drietal grafheuvels aan de Zeelandseweg

15.6.1 Introductie

De grafheuvels aan de Zeelandseweg zijn in 1974 voor het eerst beschreven door de toenmalig provinciaal archeoloog G. Beex en sindsdien, zover bekend, nooit archeologisch onderzocht. Recentelijk pas werden de heuvels opnieuw beschreven. Van Rooijen en Theunissen stellen vast dat hier vier grafheuvels (1-4) liggen die in slechte staat verkeren. De heuvels en omgeving zijn aangetast door (pre)industriële bosbouw, huidige boomwortelgroei en (dierlijke) graafactiviteiten. Een heuvel (3) is doorsneden door een brandgang waarbij een helft is weggegraven. De heuvels waren ook nauwelijks meer zichtbaar. Bomen en dichte ondergroei zorgden ervoor dat de heuvels vrijwel volledig aan het zicht onttrokken waren, ze waren bijna letterlijk uit het landschap 'verdwenen'.

Voorafgaand aan het onderzoek in 2010 zijn de bomen en ondergroei verwijderd. Vervolgens is een zevental proefsleuven en een werkput aangelegd en zijn twee profielen van al deels vergraven heuvels onderzocht.

15.6.2 Het landschap – zichtbaarheid én zichtlocatie?

In een macro-perspectief ligt de grafheuvelgroep Zeelandseweg aan de westkant van de Maashorst, op circa 1,5 km van de 'randzone' van het plateau. Op microniveau liggen de heuvels op de noordelijke flank van een oost-west georiënteerde rug die ten noorden en zuiden wordt begrensd door brede solifluctiedalen. In het dal ten noorden van de heuvels stroomt de Gro(o)te Wetering, in het zuidelijke dal stroomt de Kraaienloop (afb. 15.20). Tegenwoordig hebben beide een voornamelijk gegraven waterloop maar van oorsprong

⁴ Deze plaggen zijn ook waargenomen tijdens het booronderzoek in 2003 (Van Rooijen en Theunissen 2003).

stroomden hier meanderende beken die richting het westen stroomde, het plateau af. Ook ten westen van de Zeelandseweg liggen nog twee (kleinere) droogdalen (zie fig. 15.8).

De positionering van grafheuvels en (kleine) grafheuvelgroepen op prominente plaatsen in het landschap is een vaker voorkomend verschijnsel (zie Bourgeois 2013, 107). Zichtbaarheid en uitzicht (zichtlocatie) van de heuvels spelen daar een belangrijke rol bij. Vergelijkbare grafheuvelgroepen op de Maashorst als Oss-Vorstengraf, -Zevenbergen en Schaijk liggen ook op zorgvuldig gekozen, veelal hogere plaatsen in het landschap (Jansen en Fokkens 2007; Fokkens e.a. 2009; Fontijn e.a. 2013; Jansen en Van der Laan 2011). Dat lijkt ook te gelden voor de grafheuvels aan de Zeelandseweg. Als we uitgaan van een open (heide)landschap moeten de heuvels goed zichtbaar zijn geweest en tegelijkertijd is de ligging op de flank van een rug een zichtlocatie. Het ontbreken van pollendata en dateringen van de heuvels zorgt er echter voor dat het in dit geval bij een aanname blijft.

Afbeelding 15.20 De grafheuvels van Zeelandseweg liggen op de zuidelijke flank van een oost-west georiënteerd droogdal waarin tegenwoordig de Groote Wetering stroomt. Het grafveld Slabroekse Heide ligt hoger op de rug, meer centraal tussen twee droogdalen (Google Maps)

15.6.3 Wanneer en hoe zijn de heuvels aangelegd?

Wat betreft de datering van de heuvels biedt het kleinschalige waardstellend en inventariserend onderzoek te weinig houvast. Zelfs heuvel 3 biedt nauwelijks aanknopingspunten. De grafheuvel is zorgvuldig opgebouwd uit (schuingestapelde) plaggen. De omvang van de heuvel wordt geschat op circa 9-10 m, de hoogte op hoogstens 1-1,5 m. Een randstructuur ontbreekt en er zijn geen graven of vondsten aangetroffen. De (paal)sporen die aan de voet van heuvel 3 zijn vastgesteld dateren zeer waarschijnlijk uit (veel) recentere periode.

Dergelijke grafheuvels zijn bekend uit de vrijwel de gehele late prehistorie: de vroege bronstijd, midden-bronstijd (B) en (vroege) ijzertijd. Omdat over de datering van de andere heuvels nog minder valt te zeggen blijft de datering van de grafheuvelgroep Zeelandseweg dan ook liggen tussen het laat-neolithicum en de ijzertijd (2900-12 v. Chr.). Een datering in de vroege en/of midden-bronstijd ligt daarbij het meest voor de hand afgaand op vergelijkbare en beter onderzochte grafheuvelgroepen op de Maashorst. De late bronstijd – vroege ijzertijd, de periode van uitgestrekte(re) grafvelden, ligt het minst voor de hand. Dat geldt ook voor de periode midden- tot late ijzertijd al kunnen we ook deze periode niet uitsluiten afgaand op een recent onderzoek in Apeldoorn waar twee nabijgelegen grafheuvels in de midden- en late ijzertijd dateren (Fontijn e.a. 2011).

15.6.4 De omgeving: (bewonings)activiteiten gelijktijdig met de grafheuvels?

Het omgevingsonderzoek heeft geen sporen of vondstmateriaal uit de late prehistorie opgeleverd. Daarbij moet worden gezegd dat het niet is uit te sluiten dat in de omgeving van de heuvels wel degelijk gelijktijdige (kleinere) structuren en/of (vlak)graven voorkomen.⁵ De onderzoeksintensiteit was beperkt, een aanzienlijk deel van het onderzoeksgebied is niet onderzocht, en het merendeel van de opgetekende sporen is ongedateerd, waarbij een laatprehistorische datering niet in alle gevallen is uit te sluiten. Eén ding kan wel worden uitgesloten: een uitgestrekt urnenveld ligt hier niet.

De grafheuvels liggen relatief 'hoog' op de Maashorst terwijl het merendeel van de waarnemingen van laatprehistorische vondsten en ook opgravingen zich concentreert aan de westelijke rand van de Maashorst. Hier liggen verschillende nederzettingen uit de late prehistorie, Romeinse tijd en volle middeleeuwen (afb. 15.21). Het is niet duidelijk of de grafheuvels aan deze gemeenschappen toegeschreven kunnen worden, of dat de bijbehorende nederzettingen meer in de directe omgeving van de grafheuvels lagen.

De bodem van het onderzoeksgebied, en ook de directe omgeving, bestaat echter uit sterk grindhoudende en grofzandige rivierafzettingen. Op het eerste gezicht lijken deze droge en relatief arme zandgronden weinig perspectief te bieden voor (pre)historische bewoning. Bewoningssporen zijn in het onderzoeksgebied ook niet aangetroffen en ook in de zeer directe omgeving zijn geen vindplaatsen bekend, uit geen enkele periode.

Afbeelding 15.21 Verspreiding van (pre)historische vindplaatsen (waarnemingen en opgravingen) rondom de Zeelandseweg (uit Porreij-Lyklema 2014)

⁵ Zie ook de resultaten van het proefsleuvenonderzoek en de latere opgraving van het grafveld op de Slabroekse Heide (zie dit boek hfst. 2).

15.6.5 De heuvels in historische tijd: van heideveld tot rabatbos

Na de laatste begraving hebben de grafheuvels millennia lang, als relict uit een (ver) verleden, in het landschap gelegen. Over gebruik en betekenis van de monumenten in latere perioden is weinig te zeggen. In ieder geval lagen de grafheuvels gedurende de (late) middeleeuwen en nieuwe tijd in een open en uitgestrekt heidegebied (afb. 15.22). Mogelijk vormde ze een oriëntatiepunt voor reizigers zoals dat bijvoorbeeld is vastgesteld voor de heuvels van Oss-Zevenbergen (Jansen e.a. 2013).

In ieder geval is dit deel van de Maashorst lang onbewoond gebleven. Nabijgelegen kernen als Nistelrode, Zeeland en Slabroek ontwikkelde zich aan de rand van de Maashorst of langs de droogdalen. Het onderzoeksgebied is relatief laat ontgonnen, pas in de tweede helft van de 19^e en begin van de 20^e eeuw. Topografische kaarten geven aan dat het gebied rond de Zeelandseweg zelfs pas na 1922 is ontgonnen. Op de topografische militaire kaart (Bonneblad - kleur) van Nistelrode uit 1899 (kaartnummer 589) liggen de grafheuvels van de Zeelandseweg (bovenste kader) nog op de heide en ook in 1922 is dat nog het geval (Bonneblad Nistelrode kaartnummer 589). Waarschijnlijk is het gebied kort daarna ontgonnen voor bosbouw. De heide verandert dan in een productiebos waardoor de heuvels letterlijk uit het zicht verdwijnen.⁶

Abbeelding 15.22 Op de topografische militaire kaart (Bonneblad - kleur) van Nistelrode uit 1899 (kaartnummer 589) is het onderzoeksgebied Zeelandseweg (bovenste kader) nog heidegebied. Ook het onderzoeksgebied Slabroekse Heide ligt op de heide (onderste rode kader) alhoewel het gebied al wel geperceleerd is

Van de aanleg en de exploitatie van het bos zijn bij de opgraving verschillende sporen aan het licht gekomen. Een aantal parallelle greppels en vermoedelijk ook een palenrij zijn toe te schrijven aan de bosontginningen en -bouw uit de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw. Tussen de greppels lagen langwerpige ophogingen (rabatten) waarop de bomen werden geplant (afb. 15.23). Opvallend is dat de oriëntatie van de rabatgreppels zich continueert in de oriëntatie van de huidige zandpaden (zie afb. 15.16).

Abbeelding 15.23 Voorbeeld van een rabatbos. Ook rabatten zijn verhogingen in het landschap die door mensen zijn aangelegd maar van een veel recentere datum en voor een geheel ander doel

15.6.6. Conclusie: drie heuvels langs een dal?

Wat kunnen we uiteindelijk zeggen over de grafheuvels aan de Zeelandseweg op basis van het huidige, zeer bescheiden onderzoek? Het is duidelijk dat we te maken hebben met een drietal grafheuvels die ruimtelijk met elkaar verbonden lijken te zijn, zich accommoderend naar de oriëntatie en zichtlijnen van de natuurlijke omgeving.

De relatie met het nabijgelegen urnenveld Slabroekse Heide is lastig te leggen, met name omdat een goede datering van de grafheuvelgroep Zeelandseweg ontbreekt. Mogelijk zijn de heuvels ouder, mogelijk zijn ze gelijktijdig. In beginsel dateert de grafheuvelgroep Zeelandseweg uit de periode laat-neolithicum tot late ijzertijd. Als we andere grafheuvelgroepen op de Maashorst in ogenschouw nemen ligt een datering in de bronstijd, met mogelijk een laatneolithische (klokbeke-) component, het meest voor de hand. Grafvelden als Slabroekse Heide, Vorstengraf, Zevenbergen, Schaijk en Vorssel kennen allen enkele bronstijdgrafheuvels waar op een bepaald moment (of meerdere momenten) in de late bronstijd en/of vroege ijzertijd grafmonumenten aan worden toegevoegd. De heuvels van Zeelandseweg zouden daar dan wel van afwijken omdat een later (klein) urnen-/grafveld ontbreekt. Maar mogelijk wijkt de grafheuvelgroep in meer opzichten af en hebben we te maken met een aantal heuvels uit de ijzertijd, mogelijk zelfs uit de midden- of late ijzertijd afgaand op een recent onderzoek in Apeldoorn-Echoput (Fontijn e.a. 2013). Verschillende mogelijkheden blijven voorlopig open, alleen een onderzoek van de heuvels zelf zal daar verandering in brengen.

Over de biografie van de grafmonumenten en de (veranderende) betekenis(sen) van de grafmonumenten in het landschap van het laat-neolithicum tot in de moderne tijd is weinig te zeggen. Of de graven in de buurt van (gelijktijdige of oudere) erven liggen, in de randzones

⁶ Het feit dat het betreffende perceel in gebruik is genomen als productiebos en niet als akker is een belangrijke reden dat de grafheuvels bewaard zijn gebleven.

van nederzettingen of bij oudere grafmonumenten? Of is er sprake van gescheiden locaties: bewonings- en akkerarealen en 'aparte' dodenlandschappen. Vragen die we (nog) niet kunnen beantwoorden.

15.6.7 Waardering en bescherming - het verhaal naar het publiek

Het archeologisch deelproject *Nistelrode-Zeelandseweg* was onderdeel van het provinciaal en Europees gesubsidieerde onderzoeks- en inrichtingsproject '*Verleden van een bewogen landschap*'. Binnen de recreatieve en toeristische ontwikkeling van het natuurgebied de Maashorst is de kennis over en de ontsluiting van cultuurhistorische elementen een belangrijke doelstelling. Het waardestellend en inventariserend omgevingsonderzoek aan de Zeelandseweg is daar een voorbeeld van.

Afbeelding 15.24 De grafheuvels aan de Zeelandseweg anno 2015

De grafheuvels, een beschermd, archeologisch monument, lagen letterlijk 'verborgen' in een bos zonder dat ze werden onderhouden. Mede door het archeologisch onderzoek is het finale doel van het project bereikt. Na afloop van het onderzoek zijn de heuvels opgeschoond, gerestaureerd en ten slotte zodanig afgedekt dat het beheer en behoud van de heuvels voor lange tijd is gegarandeerd (afb. 15.24). Ten slotte zijn de grafheuvels aan de Zeelandseweg ontsloten door middel van een informatiepaneel. Het wetenschappelijke verhaal is vertaald naar een publieksverhaal. De heuvels hebben (weer) een toekomst en dragen bij aan de recreatieve ontwikkeling van het natuurgebied de Maashorst.

Literatuur

- Fokkens, H., R. Jansen, I. van Wijk (red.), 2009. Het grafveld Oss-Zevenbergen. Een prehistorisch grafveld ontleed, *Archol rapport* 50, Leiden.
- Fontijn D.R., S. van der Vaart en R. Jansen (red.), 2013. *Transformation through Destruction – A Monumental and Extraordinary Early Iron Age Hallstatt C barrow from the Ritual Landscape of Oss-Zevenbergen*, Leiden: Sidestone Press.
- Fontijn D.R., Q. Bourgeois en A. Louwen (red.), 2011. *Iron Age Echoes. Prehistoric land management and the creation of a funerary landscape – the "twin barrows" at the Echoput in Apeldoorn*, Leiden: Sidestone Press.
- Gerritsen, F., P. Jongste en L. Theunissen, 2005. *De late prehistorie in Noord-, Oost- en Zuid-Nederland en het Rivierengebied* (NOaA hfst. 17), Amersfoort.
- Hendriks, J.A., 1977. *Natuurpark 'De Maashorst'. Landschapsplan voor de ontwikkeling van natuurschoon en recreatie*, Den Dungen (proefschrift).
- Jansen, R., 2010. *Programma van Eisen Nistelrode-Zeelandseweg*, Leiden.
- Jansen, R. en H. Fokkens, 2007. Het vorstengraf van Oss *re-considered*. Archeologisch onderzoek Oss-Vorstengrafdonk 1997-2005, *Archol rapport* 49, Leiden.
- Remouchamps, A.E., 1924. Opgraving van een urnenveld te Uden (N.-Br.), *OMROL* 5, 69-76.
- Rooijen, C. van en L. Theunissen 2003. Visuele inspectie wettelijk beschermde terreinen, gemeente Bernheze.
- Wijk, I.M. van en R. Jansen, 2007. Het urnenveld Slabroekse Heide op de Maashorst. Een verkennend en waarderend archeologisch proefsleuvenonderzoek, *Archol rapport* 72, Leiden.